

दीवानसिंह राईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय अर्न्तगत

नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको

दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

ईश्वर बराल

रोल नं.: ३०४

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

२०७१

शोध निर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय, नेपाली केन्द्रीय विभाग अर्न्तगत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनका लागि **दीवानसिंह राईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र **श्री ईश्वर बरालले** मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँको यस कार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः यसको आवश्यक एवं यथोचित मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
कृष्णप्रसाद आचार्य

सह-प्रध्यापक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर काठमाण्डौं

मिति : २०७१/०५/...

कृतज्ञताज्ञापन

उपन्यासकार दीवानसिंह राईको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु कृष्णप्रसाद आचार्यको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । शोधशीर्षकको चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप तयार पार्दासम्म आइपरेका विभिन्न चुनौतिहरूको सामना गर्ने प्रेरणा दिनु भएको छ । मलाई सही मार्ग निर्देशन गराएर अधि बढ्न प्रेरित गरी आफ्नो कार्यव्यस्ततामा पनि यो शोधपत्र तयार गर्न आवश्यक सामग्री तथा सल्लाह र निर्देशन दिनु हुने श्रेष्ठ गुरुप्रति म सदा ऋणी हुनेछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको तयारीका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीका साथै महत्त्वपूर्ण जानकारी जुटाइदिनुहुने शोधनायककी जेठी छोरी लक्ष्मी राई, भाइ संग्रामसिंह राई साथै सम्पूर्ण राईपरिवार प्रति म सदा कृतज्ञ रहने छु । आर्थिक समस्याहरूसँग सङ्घर्ष गरी आफ्नो पूरा जीवन नै मेरो अध्ययन कार्यको सहयोगमा बिताई मलाई यो ठाउँसम्म ल्याउने मेरा पूजनीय पिता खेमनाथ बराल र माता गंगादेवी बरालप्रति म आजीवन ऋणी रहने छु । मलाई विद्यालयमा अक्षरारम्भ गराउनु हुने शिक्षक तथा ठूलो बुबा डिल्लीरमण बराल तथा ठूली आमा अम्बिका बरालप्रति सदा आभारी छु । त्यस्तै मलाई हरपल सल्लाह र सुभाष दिनु हुने मेरो दाइ गणेश बरालप्रति पनि म कृतज्ञ छु । मेरा हरेक सुख दुःखमा मलाई साथदिने मेरी जीवन संगिनी संगीता पौड्येल बरालप्रति म सदा आभारी छु । साथी पुरन राई र मलाई प्रत्यक्ष तथा अपत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण शुभ चिन्तकहरूप्रति धन्यवाद टक्याउँदछु ।

यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि.नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६६/०६७

शोधार्थी

मिति : २०७१/०५/

.....

ईश्वर बराल

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र ईश्वर बरालले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए) मा नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गर्नुभएको दीवानसिंह राईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख, (प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम)
२. शोधनिर्देशक, (सह-प्रध्यापक कृष्णप्रसाद आचार्य)
३. बाह्य परीक्षक, (केशव सुवेदी)

मिति : २०७१/०५/

विषय सूची

	पेज नं.
पहिलो परिच्छेद	१-६
शोध परिचय	१
१. विषय परिचय	१
२. शोधको समस्या कथन	१
३. शोधकार्यको उद्देश्यहरू	२
४. पूर्वकार्यको समीक्षा	३
५. शोधपत्रको औचित्य, महत्व र उपयोगिता	४
६. शोधपत्रको सीमाङ्कन	४
७. सामग्री सङ्कलन विधि	५
८. सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि	५
९. शोधपत्रको रूपरेखा	५
दोस्रो परिच्छेद	७-३४
दीवानसिंह राईको जीवनी	७
२.१ जन्म र मृत्यु	७
२.२ पारिवारिक पृष्ठभूमि	७
२.३ बाल्यकाल	८
२.४ शिक्षादिक्षा	९
२.५ दाम्पत्य जीवन र सन्तान	९
२.६ कर्म भूमि	११
२.७ आर्थिक अवस्था	११
२.८ व्यक्तिगत र रुचि स्वभाव	११
२.९ शारीरिक अवस्था	१३
२.१० ब्रिटिस आर्मीमा भर्ना	१४
२.११ सैनिक जीवन वा जागिरे जीवन	१४
२.१२ राजनैतिक जीवन	१४
२.१२.१ राजनैतिक पृष्ठभूमि तयारी समय	१५

२.१२.२ राजनीतिमा प्रवेश	१५
२.१२.३. राजनैतिक जीवनको आरम्भ र सक्रियता	१६
२.१२.४ भद्र अवज्ञा आन्दोलन र दीवानको पहिलो जेल जीवन	१७
२.१२.५ २०१५ सालको चुनाव र दीवान	१७
२.१२.६ मन्त्री जीवन	१७
२.१२.७ प्रजातन्त्रको हत्या	१८
२.१२.८ दीवानको दोस्रो जेल जीवन वि.सं २०१७ पौष १ गते	१८
२.१२.९ निर्वासित जीवन	१८
२.१२.१० पञ्चायतको प्रलोभन	१९
२.१२.११ पञ्चायतको षड्यन्त्र	२०
२.१२.१२ भोडाकाण्ड (मोरङको भोडा)	२१
२.१२.१३ भोडा आयोग	२२
२.१२.१४ जग्गाको प्रलोभन	२२
२.१२.१५ भोडामा चारविघा जग्गा	२३
२.१२.१६ काकुम भोडा प्रस्थान	२३
२.१२.१७ काकुमे भोडा बालको एकता	२४
२.१२.१८ काकुम भोडाबाललाई उक्साहट	२५
२.१२.१९ काकुम भोडामा दीवान	२५
२.१२.२० हत्या	२५
२.१२.२१ दीवानको हत्यामा कैदी प्रयोग	२६
२.१२.२२ दीवानको हत्याको हल्ला (समाचार)	२७
२.१२.२३ दाहसंस्कार	२७
२.१२.२४ कार्यकर्ता पक्राउ	२७
२.१२.२५ शहीद घोषण	२८
२.१२.२६ कुशल नेता	२८
२.१२.२७ स्वतन्त्रता प्रेमी नेता	२९
२.१२.२८ राष्ट्र प्रेम	२९
२.१२.२९ विकास प्रेमी	३०

२.१३ भ्रमण	३०
२.१४ विचार र मान्यता	३०
२.१५ साहित्यिक लेखनमा प्रेरणा र प्रभाव	३१
२.१६ साहित्यिक जीवन	३२
२.१६.१ सुरु देखि वि.सं. २०१७ साल सम्म	३२
२.१६.२ वि.स. २०१७ देखि वि.स. २०२५ सालसम्म	३३
२.१६.३ वि.सं. २०२५ देखि वि.सं. २०२९ भाद्र २ सम्म	३४
तेस्रो परिच्छेद	३५-४९
दीवानसिंह राईको व्यक्तित्व	
३.१ पृष्ठभूमि	३५
३.२ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरु	३५
३.३ राजनैतिक व्यक्तित्व	३६
३.४ फौजी व्यक्तित्व	४०
३.५ धार्मिक व्यक्तित्व	४०
३.६ शैक्षिक व्यक्तित्व	४१
३.७ सामाजिक व्यक्तित्व	४२
३.८ बहुभाषी व्यक्तित्व	४३
३.९ मृदुभाषी व्यक्तित्व	४३
३.१० साहित्यिक व्यक्तित्व	४४
३.१०.१. उपन्यासकार	४४
३.१०.२ कवि	४६
३.१०.३ निबन्धकार	४७
३.१०.४ अनुवादक	४७
३.१०.५ कथाकार	४८
३.११ निष्कर्ष	४९
चौथो परिच्छेद	५०-५७
दीवानसिंह राईको साहित्यिक यात्रा र चरण विभाजन	५०
४.१ साहित्यिक यात्रा	५०
४.२.चरण विभाजन	५१

४.२.१ पूर्वाद्ध चरण (प्रारम्भदेखि वि.स. २०२० सम्म)	५१
४.२.२ उत्तरार्ध चरण (२०२१ देखि २०२९ सम्म)	५२
४.३ दीवानसिंह राईका रचनाहरू	५३
४.३.१ शहीद दीवानसिंह राई स्मृतिपुष्पमा संकलित रचनाहरू	५३
४.३.२ अन्य रचनाहरू	५४
४.४ निष्कर्ष	५७
पाँचौं परिच्छेद	५८-८०
निर्दोष हत्या उपन्यासको विश्लेषण	५८
५.१ परिचय	५८
५.२. कथावस्तु	५८
५.३ अध्याय अनुसारको कथानक	६२
(क) अध्याय एक	६२
(ख) अध्याय दुई	६३
(ग) अध्याय तीन	६४
(घ) अध्याय चार	६४
५.४ निष्कर्ष	६५
५.५ सहभागी	६५
५.५.१ मुख्य पात्रहरू	६७
(क) सुरेन्द्र	६७
(क) वीरबहादुर	६८
५.५.२ सहायक पात्रहरू	६९
(क) सत्यभामा	६९
(ख) ठूलीकान्छी	७०
(ग) सूर्यविक्रम	७१
(घ) नरेन्द्र	७२
(ङ) अम्बर कार्की	७२
(च) साधुनी	७२
(छ) गौण पात्रहरू	७३

५.६ परिवेश	७३
५.७ उद्देश्य	७५
५.८ दृष्टिविन्दु	७७
५.९ भाषाशैली	७८
५.१० निष्कर्ष	७९
छैटौं परिच्छेद	८१-८५
उपसंहार	८१
सन्दर्भ ग्रन्थसूची	